

КИТАБХАНАШҮНАСЛЫГ

*Абузәр ХЭЛЭФОВ,
тарих елмлэри доктору,
профессор*

“КИТАБХАНА ИШИ” АНЛАЈЫШЫНЫН ӨЈРЭНИЛМЭСИНЭ ДАИР

Бөшөр сивилизасијасынын јаранмасында хүсуси хидмәтләри олан китабханаларын социал институт кими формалашмасында вә инкишафында “Китабхана иши” мүһүм рол ојнамышдыр.

Мө’лумдур ки, китабхана фәалијјәт кәстәрдији мөкан дахилдә социал васитә кими һәмишә социал мүһитдән асылы оларга формалашмышдыр. Китабханалар тарихи инкишаф просесиндә өз һамиси олан чәмијјәтә хидмәт етмиш, онун тәләбатыны өдәмиш, сифаришини јеринә јетирмишдир. Беләликлә, китабхананын јаранмасы, формалашмасы, инкишафы, фәалијјәти вә чәмијјәтдә тутдуғу мөвгәји билаваситә ону јарадан чәмијјәтлә бағлыдыр. Чәмијјәт нечәдирсә онун китабханасы да өзүнәмәхсус олмуш, она хидмәт етмишдир. Чәмијјәтин тәләбатына хидмәт етмәк билаваситә китабхананын фәалијјәтиндә, бу фәалијјәтин тәзаһүр формасы олан “китабхана иши”ндә өзүнү кәстәрир. Көркәмли һинд китабханашүнас алими Ш.Р.Ранганатанын дедијинә мүвафиг китабхананы “Инкишаф едән организм” кими гәбул етсәк, бу организм инкишафыны тә’мин едән амил “китабхана ишидир”. Китабхана иши китабханаларын, инкишаф едән организмн һәрәкәт формасыдыр. Һәр бир чанлы организм һәрәкәтсиз мөвчуд олмадығы кими китабхана да “Китабхана ишиндән” тәчрид олунмуш шәкилдә мөвчуд дејилдир. “Китабхана иши” китабхананын инкишаф едән организми кими һәрәкәт вә инкишаф формасыдыр. Онун фәалијјәтинин, чәмијјәтә хидмәтинин инсанларла әлагәсинин әсас амилдир. Китабхана иши олмадан китабхана чансыз, һәрәкәтсиз китаб анбарына чеврилә биләр.

Бу бахымдан китабхана илә китабхана иши арасындакы гаршылығлы әлагәләрин өјрәнилиб, дөгигләшдирилмәси мүасир китабханашүнаслығын әсас вәзифәләриндән биридир.

Мүасир дүнја китабханашүнаслығында китабханалар чәмијјәтдә елмә, информасијаја, мөдәнијјәтә, тәһсилә вә тәрбијәјә хид-

мәт едән институт кими гижмәтләндириллр.

Дунја китабханашүнаслыгында олдуғу кими бир чох өлкөлөрүн китабхана иши һаггында гәбул едилмиш ганунларында, китабханалар институт адландырылып, мәдәнијјәтин мүһүм саһәси кими онларын гаршысында чох бәјүк сосиал вәзифәләр гојулур. Белә ганунлара мисал олараг Азәрбајчан Милли Мәчлисинин 1999-чу илдә гәбул етдији “Китабхана иши һаггында Азәрбајчан Республикасынын гануну”ну көстәрә биләрик. Бу ганунда көстәриллр: “Китабхана - елм, информасија, мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә мүәссисәси кими чап әсәрләрини вә диқәр информасија дашыјычыларыны топлајыб мүһафизә едән, онларын системли истифадәсини тәшкил едән, чәмијјәтин интеллектуал вә мө’нәви потенциалынын инкишафына хидмәт көстәрән сосиал институт-дур”.

Китабханаларын сосиал институт адландырылмасы һаггында фикирләр һәлә XX әсрин әввәлләриндән сәсләнмәјә башламышдыр. Белә фикирләр Америкада вә Европада даһа кениш јајылмышды. һәлә XX әсрин 30-чу илләриндә америкали алим Л.Баллард “Сосиал институтлар” адлы китаб нәшр етдирмишди. Бу китабда сосиал институт истилаһы даһа кениш вә һәртәрәfli тәһлил едилмиш, китабханаларын сосиал институт олмасы әсастандырылмыш, бу мәсәләјә ајрыча фәсил әлавә едилмишдир. Л.Баллардан сонра Америка китабханашүнасы Л.Мартин 1937-чи илин октябрында (“Library quarterly”) китабхананын сосиал институт олмасы һаггында очерк чап етдирмишди. (1) Бу әсәриндә Л.Мартин китабханаларын сосиал институт олмасы фикрини кениш елми дәлилләр әсасында тәһлил етмиш, чидди елми нәтичәләр чыхармышдыр. Китабханаларын сосиал институт олмасы һаггында фикирләрә көркәмли Америка алим, мүасир дунјанын ән көркәмли китабханашүнасларындан бири кими танынан Ч.Х.Ширанын әсәрләриндә дә кениш јер верилмишдир. Ч.Х.Шира өзүнүн 70-чи илләрдә нәшр етдирдији “Китабханашүнаслыға кириш” китабында китабханаларын сосиал институт олмасы идејасыны бир даһа тәсдиг етмишдир. (2)

Чәмијјәт сосиал мүнасибәтләрин сабитлијини тә’мин едән, чәмијјәт үзләринин даврашына нәзарәт едән тәһизатларын өзүнәмәхсус системини јарадыр. Бу системдә институтларын (Институт (латынча *institio*) - гурма, тәсис етмәк) (тә’сисатлары) јеринә јетирдикләри вәзифәләр хүсусилә әһәмијјәтлидир.

Чәмијјәтдә јеринә јетирдикләри вәзифәләрә көрә мүхтәлиф институтлар (тәсисатлар) мөвчуддур. Бунларын ичәрисиндә : игтисади тәсисатлар, сијаси тәсисатлар, тәрбијәви, мәдәни тәсисатлар вә сосиал тәсисатлар хүсусилә фәргләнириләр. Тәрбијәви вә мәдәни тәсисатлар сырасына дахил олан китабханалар сосиал

институт кими чәмијјәтин мәдәни сәрвәтләрини халға чатдырмаг үчүн, мәдәнијјәтин мөһкәмләндирилмәсиндә, кәнч нәслин тәрбијәсиндә вә тәһсил просесиндә јахындан иштирак едир.

Сосиал институтларын јаранмасы, чәмијјәтдә онларын ролу, вәзифәләри һаггында антропологлар, сосиологлар вә философлар чидди елми арашдырмалар апармыш, чәмијјәтдә онларын јерини, әһәмијјәт вә вәзифәләрини мүәјјәнләшдирән елми анлајышлар јаратмышлар.

Сосиал институт- сосиал структурун елементи, ичтимаи һәјәтын тәшкили вә низама салынмасынын тарихи формасыдыр. Сосиал институтун көмәји илә чәмијјәтдә инсанлар арасындакы әлагә, онларын фәалијјәти, рәфтар гәјдалары тәнзимләнир вә беләликлә дә ичтимаи һәјәтын мөһкәмләндирилмәси тә’мин едиллр. Институт һәмчинин, мәдәнијјәти һәрәкәтә кәтирән, онун ишләnmәсини тә’мин едән сосиал тәсисат, сосиал васитәдир. Бунлар чәмијјәти бирләшдирән, әлагәләндирән гүввәдир, бунсуз чәмијјәт дағыла биләр, һиссәләрә парчалана биләр. Фикримизи ајдынлашдырмаг үчүн мисаллара кечәк. Аилә сосиал института аид мисаллардан биридир. Башга мисал кими, дини, гануну, тәһсил вә билији, китабхананы көстәрәк. Институтлар өз вәзифәләрини јеринә јетирмәк үчүн тарихи инкишаф просесиндә јараныб, тәкмилләшән органларыны јарадыр. Институтун јаратмыш олдуғу органлар билаваситә онун хејринә фәалијјәт көстәрмәклә онун гаршысында дуран вәзифәләри јеринә јетирир. Беләликлә, орган институтун хејринә јаранмыш сосиал васитәдир. Мәһз органын васитәсилә институтун һәрәкәти мејдана чыхыр. Мисаллара мүрачиәт едәк: Әкәр һүгүг институтдурса мөһкәмә онун органыдыр. Дин институтдурса килсә онун органыдыр. Тәһсил вә јахуд билик институтдурса мөктәб, университет онун органыдыр.

Бу мисаллары китабханалара да аид етмәк олар. Әкәр китабхана институтдурса, китабхана иши онун органыдыр. Мө’лумдур ки, китабхана иши олмадан китабханалар чәмијјәтин онун гаршысында гојдуғу вәзифәләри: китабла инсанлар арасында әлагә јаратмаг, китабы тәблиғ етмәк, чәмијјәтин информасијаја тәләбатыны өдәмәк, инсанларын мәдәни, интеллектуал сәвијјәсинин јүксәлмәсиндә, тәрбијә просесинин тәшкилиндә јахындан иштирак етмәк вәзифәләрини һәјәтә кечирә билмәз. Демәли, китабхана иши китабхананын сосиал институт кими јашамасыны, инкишаф едиб тәкмилләшмәсини, чәмијјәтин әсас тәсисатларындан бири кими фәалијјәт көстәрмәсини тә’мин едән әсас амилдир, органыдыр. Мәсәлән китабхана сосиал институтдурса, онда илк нөвбәдә китабханада ишләјән адамлар групу вә китабхананын јеринә јетирдији функцијаларын тәшкилати формалары нәзәрдә тутулур. Бунлар исә билаваситә китабхана ишинин, јә’ни орга-

нын көмөклији вә иштиракы илә баш верир. Беләликлә китабхана иши социал институт олан китабхананын органы, әсас васитәси кими чыхыш едир, китабхана фәалијјәтинин комплекс тәшкилини тәмин едир.

Дүнја китабханашүнаслығында XIX әсрин ахыры, XX әсрин әввәлләринә гәдәр китабхана илә китабхана иши арасында фәргләр дәгигләшдирилмәмишди. Бунлар әксәр һалларда бир-бириндән фәргләндирилмәдән өјрәнилирди.

Илк дәфә рус китабханашүнаслығында "Китабхана иши" анлајышы XIX әсрин ахыры XX әсрин әввәлләриндә ишләнмәјә башламышдыр. Бу вахта гәдәр бир чох рус китабханашүнаслары "китабхана" вә "китабхана иши" анлајышларыны бир-бири илә ејниләшдирилди. Бу дөвр китабханашүнаслары нәзәрдән гачырылдылар ки, ајрыча көтүрүлмүш вә бир-бириндән тәчрид едилмиш шәкилдә фәалијјәт көстәрән китабханалар өз социал мәнасында китабхана ишини тәшкил етмириләр. Китабхана иши о заман кениш фәалијјәт саһәсинә чеврилир ки, о ичтимаи әһәмијјәт кәсб етсин, чәмијјәтин мәдәни һәјатының ајрылмаз һиссәсинә чеврилсин, чәмијјәт үзләринин, тәрбијә вә тәһсилдә јахындан иштирак етсин. Бу мүнүм вәзифәләрин јеринә јетирилмәси, китабханаларын ичтимаи ролунун артмасына китабханаларын фәалијјәтиндә, әһалијә хидмәт иши саһәсиндә чидди кејфијјәт дәјишикликләринин баш вермәсинә, беләликлә китабхана ишинин ичтимаи характер алмасына кәтириб чыхарды. Чәмијјәтдә китабхана иши анлајышы ајры-ајры китабханаларын дар чәрчивәсиндән чыхараг үмуми рекион, үмумөлкә характер алмаға башлады.

Халг күтләләринин китабханалардан даһа кениш истифадәјә башламасы, китабханаларын охучу даирәсинин кенишләнмәси китабханалардан ичтимаи истифадәсинин формасы олан китабхана ишини инсанларын мәдәнијјәтин зирвәсинә говушмасыны, бәшәријјәтин јаратмыш олдуғу милли сәрвәтләрдән кениш истифадәсини тәмин едән социал коммуникатив системә чевирди. Мәһз буна көрәдир ки, Русијада 1911-чи илдә китабхана иши үзрә кечирилән биринчи үмумрусија гурултајы китабхана ишинә әһалијә китабхана хидмәтинин тәшкилинин әсасы кими олдуғча бөјүк әһәмијјәт верди. Китабхана иши саһәсиндә әлдә едилмиш тәчрүбәнин өјрәнилмәсини вә јајылмасыны зәрури һесаб етди. Беләликлә "Китабхана иши" анлајышы китабханаларын әсас васитәси, органы кими кениш елми, информасија, мәдәни, тәһсил вә тәрбијә фәалијјәти саһәси кими формалашмаға башлады.

XX әсрин 20-чи илләриндән башлајараг дүнја китабханашүнаслығында китабхана ишинин бу вә ја дикәр саһәләринә даир кениш елми-тәдгигат ишләри апарылмаға башлады. Китабхана

ишинин гаршысында чох мүнүм вәзифәләр гојан мүасир шәраит, бу саһәдә јени елми, нәзәри вә методик фикирләрин мејдана кәлмәси үчүн шәраит јаратды. Китабхана ишинә даир гијмәти монографик әсәрләр, дәрсликләр, дәрс вәсаитләри методик әсәрләр јаранды. Дүнја өлкәләриндә 100-ләрлә белә әсәрләрин мејдана чыхмасы бу ишин социал әһәмијјәтини чәмијјәти мәдәни тәрәггисиндә рол вә әһәмијјәтини бир даһа артырды. Мәлүм олдуғу кими ән кичик китабхана белә өз фондунда бүтүн биликләр системини: тәбиәт елмләринә, гуманитар елмләрә, социал-сијаси елмләрә, һәм дә бәдии вә инчәсәнәтә даир әсәрләри топлајыр. Китабхана фонду енциклопедик мәркәзи хатырладыр. Мүхтәлиф елм саһәләринә даир китаблар китабхана рәфләриндә бир јердә топланараг охучуларын истифадәсинә верилир. Китабхана бүтүн биликләр хәзинәсини өз охучуларына асанлыгла, вахт итирмәдән чатдырмағы тәмин етмәк үчүн мүхтәлиф иш формаларындан истифадә едир ки, бу иш китабхана ишидир. Китабхана иши мәфһуму алтында вәтәндаш вә онларын бирликләринин елм, информасија, мәдәнијјәт, тәһсил вә тәрбијә фәалијјәти баша дүшүлүр. Бу фәалијјәтә китабхана шөбәсинин јарадылмасы вә инкишафы, онларын фондларының јарадылмасы вә ишләнмәси, охучуларә (истифадәчиләрә) китабхана, информасија вә мәлүмат-библиографија хидмәтинин тәшкили, китабхана ишинин идарә едилмәси вә игтисадијјаты, китабханаларын инкишафының елми-методик вә китабханачы кадрларын һазырланмасы дахилдир. Китабхананын фәалијјәти вә китабхана еһтијатларының һәрәкәтинә вә инкишафына сәбәб олур. Даһа доғрусу китабхана ишинин мүасир вә кәләчәк проблемәси олан сәнәд информасијасы саһәсиндә ичтимаи, фәрди тәләбаты тәмин етмәјин комплекс параметрләрини характеризә етмәк имканларыны мүүјәнләшдириләр.

Китабхана иши һаггында тәлим әсасән ашағыдакы саһәләрин арашдырылмасыны тәмин етмәлидир:

1. Китабхана иши социал систем кими.

Бу бөлмәдә республикамызда китабхана иши инкишафының үмуми јекуну, онун дөвләт характери Азәрбајчан дөвләтинин китабхана иши саһәсиндә сијасәти нәзәрдә тутулур.

2. Азәрбајчанда китабхана иши тәшкилинин әсас принципләри. Дөвләтин вәзифәләри.

3. Китабхана шәбәкәләри вә системи:

Ајры-ајры назирликләрин вә идарә мүүссисәләрин китабхана шәбәкәләри вә системләри.

4. Республиканын ваһид китабхана системи, онун јаранмасы вә вәзифәләри.

5. Азәрбајчанда китабхана ишинин идарә едилмәси.

ƏDƏBIJAT

1. *Китабхана иши һаггында Азәрбајчан Республикасынын гану-му /Азәрбајчан гәзети, 1999, 14 март/*
2. *Библиотековедение. Общий курс. М.1988, 224 с.*
3. *Гулијев Рүфәт. Сосолюкија: нәзәријя вә тәдгигат методо-докијасы. Б., 1995, 423 с.*
4. *Карташов Н.С., Скворцов В.В. Общее библиотековедение. Учебник в 2-х частях, часть 1 Скворцов С.С. Теоритические ос-новы библиотековедения. М. 1996, 88 с.*
5. *Карташов Н.С., Скворцов В.В. Общее библиотековедение. Учебных в 2-х частях, часть 2 Карташов Н.С. Общая теория библиотечного дела. М., 1997, 256 с.*
6. *Кунце Х. Избранные. М., 1983, 312 с.*
7. *Фәлсәфә. Дәрслик, Б. 1977, 374 с.*
8. *Философия. Учебное пособие. М. 1996, 511 с.*
9. *Үмуми китабханашунаслыг. Дәрслик Б., 1982, 295 с.*
10. *Шира Дж. Х. Социологические оснвы библиотечного де-ла. М., 1973, 51 с.*
11. *Шира Дж. Х. Введение в библиотековедение. М., 1983, 256 с.*

Абузар ХАЛАФОВ

Об изучении понятия “библиотечной работы”

РЕЗЮМЕ

В статье впервые особо подчеркивается, что в условиях независимости Азербайджанской Республики повышается роль библиотек как наиболее массовых идеологических, культурно-просветительных и научно-информационных учреждений. Как социальные институты, библиотеки выполняют важные функции-способствуют реализации конституционных прав граждан по пользование достижениями культуры, содействуют формированию активной жизненной позиции людей, воспитанию их в духе убежденности.